

MIHAELA-MARIANA MORCOV
(București)

MĂRTURII LINGVISTICE ALE CREDINTELOR LEGATE DE ANIMALE ȘI BOLI ÎN LIMBILE ROMANICE

Articolul de față se situează în continuarea unui studiu pe care l-am predat de curând, spre publicare (Morcov 2010). Amintim faptul că, în această lucrare, am încercat să explicăm fenomenul prin care anumite zoonime romanice sunt utilizate ca denumiri de boli. Informații mai recente ne-au determinat să revenim asupra unor afirmații pe care le-am formulat în studiul precedent și să completăm materialul lexical cu termeni noi, excerptați din dicționarele limbilor romanice. De asemenea, în acest articol, ne propunem să analizăm câteva expresii neolatine în componența lor și să aflăm nume de animale. O trăsătură comună pentru toate aceste unități frazeologice este faptul că ele evocă boli. Perspectiva din care vom interpreta atât zoonimele, cât și expresiile corelate cu domeniul semantic al maladiilor este sugerată de Mario Alinei în articolele dedicate unor zoonime populare din italiană (Alinei 1981, p. 363, 367; Alinei 1983, p. 17). Din studiile cercetătorului italian se desprinde următoarea concluzie: fenomenul prin care astăzi denumirea unei ființe omenești (de exemplu cea care evocă strâmbura totemică, *la vecchia* 'bârâna') este atribuit animalelor, plantelor, bolilor și fenomenelor atmosferice reprezintă o reminiscență a credințelor totemice (*ibidem*). Am putea remarca faptul că această echivalență lingvistică și conceptuală se poate manifesta atât în linie verticală, prin generalizarea unei denumiri specifice ființei primordiale (de exemplu denumirea italiană *vecchia* 'bârâna' este utilizată ca nume de animal, de plantă, de boală sau fenome-

men meteorologic), cât i la nivel orizontal, prin transferul terminologic i semantic al unei denumiri de la un segment al naturii c tre celelalte. Astfel se explic tendin a de a da nume de boli animalelor: srd. *baba'utts e su gran` tto* ‘animalul panari iului’, ‘coropi ni ’ i dr. *trântitur* ‘b t tur ’, ‘coropi ni ’ (Da Cruz 2001, p. 96, NALR – *Cri ana*, arhiva, întrebarea 1402, punctele 173, 174). Motiva ia cultural care se afl la baza acestui tip de evolu ie semantic poate ac iona i în sens opus. În consecin , zoonimele sunt utilizate ca denumiri de boli sau într în componen a unor expresii asociate cu domeniul semantic al maladiilor.

1. Denumiri de animale care desemneaz boli în limbile romanice

1.1. Nume de animale nevertebrate

Denumirile viespii sunt corelate, în român , spaniol i catalan , cu umfl turile infec ioase ale pielii. Unul dintre numele dacoromâne ale insectei, desemneaz , în opt localit i din Transilvania, furunculul, iar într-o localitate din aceea i zon , urciorul la ochi. Este vorba de cuvântul *furi ór*, atestat în ALiR II.a cu sensurile ‘viespe’, ‘ân ar’ (ALRR – *Transilvania*, vol. II, h. harta 209, punctele 263–269, 276, 277; ALRR – *Transilvania*, vol. I, h. 55, pct. 255; González 2001, p. 235; Veny, Saramago 2001, p. 371). Un transfer semantic similar are loc i în domeniul iberic, cu deosebirea c , în aceast zon , diversele inflama ii ale pielii sunt evocate nu prin analogie cu un individ, ci cu un grup întreg din specia viespilor. În catalan , numele cel mai r spândit al viesparului (*aSesp'er*) desemneaz pustula (ALDC, vol. I, h. 159, punctele 154, 164, 167, 170, 173). Un cuvânt aproape identic desemneaz în spaniola din Castilla y la Mancha inflama ia glandelor sudoripare ale axilei (*abispéro*, atestat în punctul GU 312, din nordul provinciei) (AleCMan II, mapa 377, pct. GU 312). Toate cele trei cazuri de omonimie semnalate se explic , probabil, prin convingerea c majoritatea inflama iilor epidermice sunt declan ate de în ep tura insectelor. O motiva ie asem n toare se afl i la originea cuvântului *furnicei* ‘urticarie’, derivat cu sufixul diminutival *-el* de la substantivul *furnic* (DA).

A a cum arat I.-A. Candrea i Ov. Densusianu, formele normale care au rezultat din lat. *furunculus*, în român , au fost **furîncel* > *furincel* i, prin asimilare, *funincel* (CADE, s.v. *funincel*). Alter rile fonetice pe care le prezint diferitele forme ale acestor cuvinte sunt datorate etimologiilor populare (*ibidem*). Din aceast categorie face parte i varianta fonetic *furnicei*, comparat cu termenul din campidanez *formiged d as* ‘ulcero depascente o canceroso’ (*ibidem*). Am putea ad uga faptul c fenomenul etimologiei populare s-a sprijinit, atât în român , cât i în sard , pe o analogie între furuncul i irita iile provocate de furnic .

Cu sensul ‘furuncul’, cuvântul *furni él* este atestat în dou localit i din nordul Cri anei, într-o localitate din Transilvania, precum i în cinci localit i din Muntenia (NALR – *Cri ana*, arhiva, întrebarea 451, punctele 213–215; ALRR – *Transilvania*, vol. II, h. 209, pct. 446; ALRR – *Muntenia i Dobrogea*, vol. I, punctele 750, 752, 816, 839, 864). Tot în Muntenia a fost atestat , cu acela i sens, varianta lexical format prin derivare regresiv , *furníc* ‘furuncul’ (ALRR – *Muntenia i Dobrogea*, vol. I, punctele 841, 850).

Cu sensul ‘urcior la ochi’, cuvântul *furni él* este înregistrat în sudul rii (ALRR – *Sintez* , h. 55, pct. 750).

În catalan , cuvântul *formiga* ‘furnic ’ desemneaz diverse afeciuni specifice animalelor sau omului (DCVB, s.v.). La mamifere i la p s ri, boala denumit astfel se manifest prin putrezirea labelor sau a penelor (*ibidem*). La oameni, maladia cu acela i nume atac fa a i mai ales fruntea (*ibidem*). Este cunoscut în limbajul tiin ific sub denumirea de *erisipela unîformis* (*ibidem*).

Denumirea p ianjenului (*aranya*) a dobândit, în dialectul catalan din Mallorca, sensul ‘tumoare canceroas ’ (*ibidem*, s.v.). În afara informa iilor legate de distribu ia termenului, DCVB precizeaz i registrul social în care este folosit: „en el llenguage molt rustic”¹.

O alt boal asociat cu p ianjenii, în limbile romanice, este nebunia. Amintim aici cazul cuvântului francez *tarentisme* ‘tarantism’, ‘manifestare isteric convulsiv atribuit mu c turii tarantulei’ (< fr.

¹ „În limbajul foarte rustic”.

tarentule ‘tarantul ’) (TLFi, s.v. *tarentule*; FEW, s.v. *tarentum*). Din francez , termenul men ionat a p truns în italian , iar din această limb , în portughez (it. *tarantismo* ‘tarantism’, prt. *tarantismo* ‘tarantism’) (Cortelazzo, Zolli, s.v. *tarântola*; Machado, s.v. *tarantismo*). Credin a c tarantula provoac nebunia este confirmat de existen a unui alt cuvânt derivat de la numele arahnidei: spaniolul *taranta*, înregistrat de Joan Corominas i de J. A. Pascual atât cu sensul ‘criz de nebunie’, cât i cu accep ia ‘le in’ (Corominas, Pascual, s.v. *tarántula*).

În român , termenul *buburuz* a fost consemnat, dialectal, cu sensul ‘neg’ (NALR – *Banat*, vol. I, h. 87, pct. 66). Acest tip de evolu ie semantic este unic în aria romanic cercetat .

Pe lâng inflama ii, denumirile de insecte pot evoca i boli ca astmul sau epilepsia, ceea ce infirm ipoteza c tendin a zoonimelor de a desemna boli s-ar întemeia numai pe asem narea dintre animale i manifest rile afec iunilor fizice². Astfel, epilepsia poart , într-o localitate din Muntenia, numele de *g sélni* ‘fluture mic, de culoare ro ie-cenu ie’ (ALRR – *Muntenia i Dobrogea*, vol. I, h. 115, pct. 893). Cuvântul din român continu etimonul bulg resc *gasenica* ‘omid ’ (DA). În limba român , urmele sensului de baz se reg sesc în motiva ia care a stat la originea accep iei ulterioare a cuvântului: lepidopterele sunt metamorfoze ale omizilor. Era firesc, a adar, ca denumirea unei categorii de animale s fie transferat celeilalte, chiar dac ast zi vorbitorii nu mai sunt con tien i de acest lucru. În plus, trebuie s remarc m faptul c în elesul ini ial se p streaz intact în dou dintre dialectele române ti de la sud de Dun re: aromâna i meglenoromâna (ar. *gî ní* ‘omid ’, mgl. *g selnits* ‘omid ’) (DDA, s.v. *gî ní* ; Capidan, s.v. *c sélnits*).

Analogia dintre epilepsie i animale este documentat nu numai în român . Astfel, într-o a ezare rural din nordul Italiei boala poart denumirea de *lupo mannaro* ‘lup vârcolac’ (AIS 678 N, *apud* Alinei 1984, p. 63). Prezen a adjectivului *mannaro* ‘vârcolac’ poate avea o

² În acest mod Al. Graur explic de ce inflama iile sunt desemnate, în limba român , prin cuvinte ca *broasc* , *orecel* i *cârti* (Graur 1963, *apud* Purdela Sitaru 1999, p. 169).

explica ie care ine de manifest rile epilepsiei. Convulsiile specifice acestei boli au fost adesea confundate cu simptomele persoanelor posedate de spirite necurate. O dovad în acest sens sunt denumirile pe care românii le atribuie suferin ei: *dúc -se p pustîl (pustî-), duh r Î i bÁála* (art.) *d-evolşásc* (NALR – *Moldova i Bucovina*, vol. I, h. 106, punctele 502, 579, 575; cf. i ALRR – *Muntenia i Dobrogea*, vol. I, h. 115, pct. 732). În concep ia lui Mario Alinei, astfel de denumiri oglindesc viziunea demonic asupra bolii (Alinei 1984, p. 157). Se consider , a adar, c bolile sunt provocate de demoni sau de fiin e malefice, aflate pe o treapt de evolu ie intermediar între oameni i zei (*ibidem*). Potrivit aceluia i lingvist, o astfel de concep ie se opune celei totemice târzii, prin care bolile sunt atribuite animalelor (*ibidem*, p. 158). Cea din urm concep ie dateaz din perioada în care animalul-totem a dobândit o conota ie accentuat negativ , identificându-se cu fenomene atmosferice periculoase i deci cu manifest ri ale r ului (*ibidem*). Este limpede îns c nu întotdeauna putem trasa o grani între cele dou concep ii, din moment ce bolile pot fi asociate cu personaje hibride, cum este italianul *lupo mannaro* ‘lup vârcolac’, ‘epilepsie’ sau sunt desemnate prin cuvinte care denumesc atât demoni, cât i animale. Este cazul cuvântului românesc *spurc* ‘diavol’, ‘obolan’, consemnat cu sensul ‘varice’, în graiul dacoromân din Muntenia (ALRR – *Muntenia i Dobrogea*, vol. I, h. 107, pct. 713).

Într-o localitate din Muntenia, cuvântul *flútute* a fost înregistrat ca denumire a astmului (ALRR – *Muntenia i Dobrogea*, vol. I, h. 62, pct. 751). Acest fenomen ne permite s sesiz m câteva chestiuni aflate în strâns leg tur nu numai cu domeniul lingvisticii, ci i cu cel al mitologiei i al culturii populare române ti. În primul rând, este posibil ca accep ia termenului men ionat s ilustreze o tendin arhaic de evolu ie semantic , având în vedere c , atât în român , cât i în greac , numele lepidopterelor este asociat cu aparatul respirator. În acest sens, men ion m faptul c substantivul grecesc *psyché* a dobândit, pe lâng în elesul binecunoscut, ‘suflet’, înc dou sensuri: ‘respira ie’ i ‘flutute’ (Evseev 1994, p. 62).

În al doilea rând, semnal m faptul c leg tura dintre flutute i boal este subliniat frecvent la nivelul credin elor populare româ-

ne ti. Amintim aici urm toarele supersti ii culese de Artur Gorovei: „[...] de vei vedea fluture galb n, ai s fii boln vicios. De vei vedea întâi prim vara fluturi albi, toat vara vei fi bolnav. [...]. Prim vara de-i vedea mai înainte fluture alb, vei fi mai mult bolnav. Flutur galb n dac vei vedea întâi, tot anul vei fi bolnav i galb n la fa ” (Gorovei 1915, p. 117). Amintind de natura dual a str bunului totemic, întâlnirea cu fluturele poate fi de bun augur în ceea ce prive te starea de s n tate: „Fluture ro u de vei vedea întâi prim vara, e semn c peste an vei fi s n tos. [...] Fluture alb când vei vedea întâi, vei fi s n tos întregul an” (*ibidem*).

O alt insect al c rei nume a intrat în terminologia popular din domeniul lingvistic romanic este greierul. Acest transfer semantic este ilustrat de cazul cuvântului italian *grillo* ‘greier’, ‘mâini îngheate, degerate sau amorite’ (Alinei 1984, p. 65).

Termenul *mosquit* ‘musculi’, ‘ân ar’ desemneaz , în catalan , o boal proprie câinilor, care se manifest prin obstruc ia mucoaselor i, mai ales, prin str nuturi (DCVB, s.v.). Se spune c este declan at de larvele pe care mu tele le arunc în nas, ochi sau gur (*ibidem*).

Leg tura dintre larve i boli se concretizeaz i la nivelul altor limbi romanice. Astfel, în Muntenia, unul dintre subiec ii ancheta i a men ionat c varicele sunt *umďfel d molé š* (ALRR – *Muntenia i Dobrogea*, vol. I, h. 107, pct. 867). Dup cum se tie, sensul de baz al cuvântului *mole i* este cel de ‘larve ale viermelui de f in ’ (Purdela Sitaru 1999, p. 167).

Într-o localitate din domeniul francez, urciorul la ochi este desemnat prin sintagma *œ kòk a l’oey* ‘vierme la ochi’ (ALCE, vol. II, h. 864, pct. 8). Cuvântul italian *ruga* ‘omid ’ a fost înregistrat ca denumire dialectal a negilor i a herpesului (AIS, h. 196, 683, *apud* Alinei 1984, p. 65).

În sfâr it, putem relua aici discu ia asupra cuvântului românesc *fapt*, pe care l-am analizat într-un articol anterior, despre zoonimele magico-religioase (Morcov 2007, p. 683). Urm rind leg tura dintre semantismul acestui cuvânt i practicile oculte, am pus în eviden , în afara sensului ‘f c tur , vraj ’, i accep iile ‘microb care distruge toate organele interne ale omului’ i ‘omid despre care se crede c ,

prin intermediul vr jilor, transmite acest microb' (*ibidem*). Este important de remarcat c , în cazul cuvântului românesc, prezen a accepiei duble 'boal ', 'omid ' are i o explica ie evident . Boala respectiv este transmis de animalul care îi poart numele, iar apari ia maladiei nu are loc întâmpl tor, ci printr-un ritual de magie neagr . Acest exemplu confirm , a adar, ipoteza noastr referitoare la tendin a zoonimelor de a intra în terminologia medical popular .

1.2. Numele de batracieni

A a cum remarc Maria Purdela Sitaru, cuvântul *broasc* desemneaz , la nivelul dialectal al limbii române, diferite inflama ii (Purdela Sitaru 1999, p. 168). Termenul este consemnat cu sensul 'gu ' în trei localit i din Moldova i într-o localitate din Muntenia (NALR – *Moldova i Bucovina*, vol. I, MN 18, punctele 616, 638, 639, 641; ALRR – *Muntenia i Dobrogea*, vol. I, h. 46, pct. 733). Accepiea 'uim ' cunoa te o arie mai larg de r spândire, fiind atestat în Transilvania, Moldova, Muntenia i Oltenia (ALRR – *Transilvania*, vol. II, h. 210, pct. 426; NALR – *Moldova i Bucovina*, vol. I, h. 103, punctele 597, 625; ALRR – *Muntenia i Dobrogea*, vol. I h. 110, punctele 690, 733, 764, 796, 829, 833, 865; NALR – *Oltenia*, vol. I, h. 142, punctele 902, 931, 948, 995). Într-o arie din Cri ana i Transilvania, forma de plural a substantivului, *br^{3/4} me* a fost utilizat cu sensul 'varice' (NALR – *Cri ana*, arhiva, întrebarea 449; ALRR – *Transilvania*, vol. II, h. 208). Accepiea apare i în dou comune din Muntenia i Banat (ALRR – *Muntenia i Dobrogea*, vol. I, h. 107, pct. 835; NALR – *Banat*, arhiva, întrebarea 449, pct. 92).

Maria Purdela Sitaru men ioneaz i sensul 'abces lingual' atât pentru denumirea româneasc a broa tei, cât i pentru cele din latin (*rana*, *ranula*), din greac (), din francez (*ranule* sau *grenouillette*) i din vechea slav (*žaba*) (Purdela Sitaru 1999, p. 173). Acela i în eles l-a dobândit, în limba spaniol , forma de plural a substantivului *rana* 'broasc ' (DRAE, s.v.). În italiana meridional , cuvântul *rana* 'broasc ' a fost consemnat cu sensurile 'abces lingual' i 'scroful ' (AIS, 685 Cp, *apud* Alinei 1984, p. 65). Specia-

liz ri semantice asem n toare a dezvoltat i denumirea italian a broa tei râioase. Astfel, cuvântul *rospo* ‘broasc râioas ’ poate denumi abcesul lingual la oameni i la bovine (Alinei 1984, p. 65).

Termenul *granolhada*, derivat cu sufixul *-ada* de la cuvântul *granolha* ‘broasc ’, ‘broscu ’ înseamn , în occitan , ‘umfl tura laringelui animalelor’ (Alibert, s.v. *granolha*).

În catalan , cuvântul *rana* ‘broasc ’ desemneaz infec ia glandelor salivare (DCVB, s.v.). Aceast specializare semantic se afl în strâns leg tur cu unul dintre sensurile figurate ale etimonului latinesc, *rana*: ‘umfl tur care ap rea, la copii, sub limb ’ (*ibidem*). Fiind asociat cu un sens mo tenit, rela ia dintre boal i animal poate trece îns neobservat (o dovad este faptul c , în DCVB, sensurile ‘batracian’ i ‘infec ie a glandelor salivare’ au fost prezentate în dou articole distincte). Nu acela i lucru se întâmpl în contextul credin elor populare, potrivit c rora înc lcarea interdic iei de a omorî o broasc atrage dup sine apari ia febrei (*ibidem*, s.v. *granota*).

1.3. Nume de reptile

Ilustreaz aceast categorie cuvântul italian *scorzona* ‘arpe’ ‘negi’ i termenul românesc *n pârc* , a c rui form de plural *n p×r* a dobândit, dialectal, sensul ‘amigdale’ (Alinei 1984, p. 65; NALR – *Moldova i Bucovina*, vol. I, h. 1, pct. 644). Termenul *n pârc* este consemnat, în ALiR II.a, ca denumire pentru arpele-de-sticl (Dalbera 2001, p. 393). În DLR, el este înregistrat i cu sensul ‘viper ’ (DLR, s.v.).

De i cuvântul în discu ie desemneaz un organ i nu boala corelat cu acesta, este limpede c vorbitorul care a r spus astfel nu a f cut o distinc ie între cele dou realit i. Confuzia a fost favorizat chiar de modul în care anchetatorii au formulat întrebarea: „Cum le zice i la cele dou umfl turi din gât care, dac r ce ti, te dor i câteodată trebuie s te duci la doctor s i le scoat ?” (întrebarea 271, Chestionarul ALRR, Emil Petrovici).

1.4. Zoonime care desemnează boli în atlasele lingvistice franzeze

Întrucât nu toate atlasele lingvistice din domeniul galoromanic conțin capitole referitoare la numele dialectale de boli, am ales, pentru analiza noastră, doar următoarele lucrări de geografie lingvistică: ALLR III, ALO II, ALAL II, ALB III, ALJA III, ALMC. Chiar și în aceste condiții, inventarul de termeni de care dispunem este suficient pentru a ne contura un punct de vedere cu privire la terminologia medicală populară din spațiul lingvistic și cultural al Franței. Caracterul specific al materialului lexical din atlasele franzeze justifică tratarea lui separat la sfârșitul acestui capitol. Spre deosebire de alte limbi romanice, în limbile galoromanice, numele de insecte sau de reptile nu apar niciodată pentru a desemna boli. Există, în schimb, o singură atestare care confirmă utilizarea sintagmei franzeze *œ kòk a l'oe* 'vierme la ochi' cu sensul 'urcior' (ALCE vol. II, h. 864, pct. 8) (vezi mai sus). Cel mai adesea bolile sunt asociate cu numele de păsări. În occitană, denumirea potârnică într-un componenț al unor sintagme care desemnează boala de la picior: *œr de pèrdri, wel de pèrdiz* 'ochi de potârnică' (ALMC, vol. III, h. 1565, punctele 17, 38, 50). În aceeași zonă, un cuvânt foarte apropiat de termenul *butor* 'buhai-de balt', din franceză, a fost înregistrat cu accepțiunea 'buc': *butòr* (*ibidem*, h. 1566, punctele 12, 13, 17–19).

Denumirile dialectale ale grangurului, din domeniul oïl (*luryu* 'grangur', *kòpèr loryó* 'cum trul grangur'), sunt întrebunătate, în câteva localități din centrul Franței și din Burgundia, cu semnificația 'urcior la ochi' (ALCE vol. II, h. 864, punctele 35, 24, 33; ALB, vol. III, h. 1304, punctele 87, 91, 96, 106). Acest transfer semantic are legătură, probabil, cu presupusele puteri terapeutice ale păsării. Potrivit lui Mario Alinei, în credințele europene, grangurul face parte din categoria animalelor intermediare între curcubeu și icter (Alinei 1984, p. 160). Acestei păsări se atribuie puterea de a vindeca boala cu privirea, în timp ce moare (*ibidem*). După cum o arată și numele său franzezes (*compère loriot* 'cum trul grangur'), grangurul reprezintă animalul totemic prin excelență (Alinei 1981, p. 363). Ca orice animal totemic, el deține puterea de a răspândi bolile (*ibidem*,

p. 374). Aceea i fiin are îns i capacitatea de a vindeca. Alegerea depinde de atitudinea (ostil sau prieteneasc) pe care o manifest fa de oameni. Atunci când define te animalul totemic în raport cu boala, Mario Alinei se refer numai la rolul pe care acesta îl are în declan area maladiei (*ibidem*, p. 374). Posibilitatea ca entitatea s stârpeasc boala se configureaz în raport cu natura sa complex . Aceasta depinde de no iunea de tabu, care con ine germeii opozi iei dintre bine i ru , i care se ramific de-a lungul timpului în personaje pozitive i negative (*ibidem*, p. 372, 373). Credin ele actuale despre puterile magice ale grangurului, precum i denumirile corespunz toare din limba francez (*luryu* ‘grangur’, ‘urcior’, *kōpèr loryó* ‘cum trul grangur’, ‘urcior’) oglindesc personalitatea str bunului totemic numai fragmentar, prin asociere cu influen a sa benefic .

2. Expresii aflate în leg tur cu domeniul maladiilor

2.1. Expresii corelate cu tulbur rile nervoase sau cu bolile mintale

În limba francez , exist dou expresii pe care le putem asocia cu acest tip de maladii: *avoir une araignée dans le plafond* (lit.: ‘a avea un p ianjen în tavan’, fig. ‘a fi deranjat’, fig. ‘a avea o idee fix ’, fig. ‘a fi pu in nebun’) i *avoir un hanneton (dans le cerveau)* (lit. ‘a avea un c r bu (în creier)’, fig. ‘a avea tulbur ri psihice’, fig. ‘a fi pu in nebun’) (TLFi, s.v. *hanneton*). Ideea c insectele se pot localiza la nivelul creierului omenesc se afl i la originea unor expresii din catalan , italian i român : cat. *tenir el cap ple de grins* (în Mallorca) / *tenir el cap ple de grius* (în Menorca) (lit. ‘a avea capul plin de greieri’, fig. ‘a avea idei exagerate despre propria valoare’, ‘a avea multe preten ii’); cat. *tenir una cuca en la cervellera* (lit. ‘a avea o gân-ganie în cap’, fig. ‘a avea o idee fix , o obsesie’); it. *avere dei grilli per il capo* (lit. ‘a avea greieri prin cap’, fig. ‘a avea idei ciudate’); rom. *a fi cu g rg uni în cap* (a fi/ a umbla/ cu/ a avea/a-i intra/ a vârî g rg uni în cap) ‘a fi capricios, fantasc, a avea toane’, *a avea greieru i (greieri) în cap* ‘a fi cu toane’ (DCVB, s.v. *gril, cuca*; Zingarelli 1970, s.v. *grillo*; DA, s.v. *g rg un, greier*; Zanne 1895, p. 479, 485). În expresia româneasc *a fi cu g rg uni în cap*, cuvântul *g rg uni* înseamn , de asemenea, ‘fumuri’, ‘idei curioase i extravagante, care

îi vin cuiva, i de care nu se poate dezbra' (DA, s.v. *grigun*). Pentru unitatea frazeologică *are greieri în cap*, a fost înregistrat i sensul dialectal 'nu-i în toate minile' (r spândit în Bistrița i Transilvania), pe care Sextil Pu cari u îl coreleaz cu expresia germană *er hat Grillen in Kopfe* (DA).

În limba francez , responsabilitatea pentru gândurile ciudate sau capriciile unei persoane este atribuit obolanilor: *avoir des rats dans la tête* (lit. 'a avea obolani în cap', fig. 'a avea capricii', 'a avea idei bizare') (TLFi, s.v. *rat*). Dup cum reiese din exemplele prezentate, mai mult decât sensul figurat al expresiilor, ceea ce sugereaz ideea de boala creierului este imaginea metaforic pe baza creier se construiesc aceste îmbinări de cuvinte. Ea aminte te de credința potrivit creier anumite animale i, mai ales insectele, ar putea s p trund în interiorul corpului omenesc, provocând boli grave sau chiar moartea. Menționăm aici cazul urechelnii, despre care se crede c intră în ureche, perforaz timpanele, croindu- i drum c tre creier (în ea fi nal) pentru a se hrăni. Prezența unui număr mare de expresii asociate cu insectele care i aleg ca habitat organul gândirii constituie un reflex al unor credințe asemănătoare. De aceea se poate presupune c , inițial, contextele în care erau utilizate toate aceste creații lexicale evocau sfera semantică a nebuniei. Dacă nebunia constă în perceperea distorsionată a realității, atunci putem întrezări o legătură chiar între sensurile actuale ale expresiilor și cele originare, la care ne-am referit.

2.2. Bolile venerice

În limba spaniol , anumite locuțiuni adjectivale oglindesc ideea c bolile venerice sunt transmise de arahnide: *picado del alacrán* (lit. 'în epat de scorpion', fig. 'care sufer de o boală venerică'); *picado de la tarántula* (lit. 'în epat de tarantul', fig. 'care sufer de o boală venerică'); *picado de la araña* 'în epat de păianjen', 'care sufer de o boală venerică' (DRAE, s.v. *alacrán* 'scorpion', *tarántula* 'tarantul', *araña* 'păianjen'). Aceiași motivație se află la originea expresiei catalane *estar picat de l'alacrà* lit. 'a fi în epat de scorpion', fig. 'a fi atins de o boală ruinosă' (DCVB, s.v. *alacrà*). Alături de sensul existent și în limba spaniol , a fost înregistrat și accepțiunea 'a fi îndrăgostit'. Coexistența celor două în elesuri se explică prin faptul c am-

bele au ca punct de plecare ideea de suferin provocat de dragoste (*ibidem*). O evolu ie semantic similar s-a petrecut i în limba francez : *être mordu/piqué de la tarentule* lit. ‘a fi mu cat/în epat de tarantul ’, fig. ‘a fi cuprins de o mare pasiune’ (TLFi, s.v. *tarentule*).

2.3. Alte afec iuni

În spaniol , expresiile *picado del alacrán*, *picado de la tarántula* i *picado de la araña* sunt atestate i cu accep ia ‘care sufer de o afec iune fizic sau moral ’ (DRAE, s.v. *alacrán*). În varianta dialectal din Salvador, în ep tura scorpionului este asociat , probabil, cu disconfortul specific ciclului menstrual: *picar el alacrán a una niña* (lit. ‘a în epa scorpionul o fat ’, fig. ‘a avea primul ciclu menstrual’) (*ibidem*).

2.4. Remedii ale bolilor

Ca o concluzie a celor afirmate mai devreme, se contureaz ideea c bolile pot fi vindecate prin alungarea insectelor din corpul omelesc. Aceast convingere se afl la originea urm toarelor expresii: fr. *chasser les papillons noirs (de sa cervelle)* (lit. ‘a goni fluturii negri din creier’, fig. ‘a- i goni gândurile negre’); cat. *tirar s’aranya* (lit. ‘a arunca p ianjenul’, fig. ‘a- i reveni dup o boal ’); rom. *a scoate g rg unii din capul (urechea) cuiva* (TLFi, s.v. *papillon*; DCVB, s.v. *aranya*; Zanne 1895, p. 479)³.

3. Concluzii

În mentalitatea colectiv , cele mai multe dintre boli sunt provocate de animalele din încreng tura artropodelor. Cel pu în aceasta este ideea pe care o sugereaz materialul lexical analizat în acest articol.

Majoritatea artropodelor corelate cu apari ia bolilor au fost evocate i în ALiR II.a i fac parte din clasa insectelor (viespi, furnici, greieri i ân ari) sau a arahnidelor (p ianjeni) (González 2001, p. 219-237;

³ Iuliu A. Zanne nu precizeaz care este sensul expresiei române ti, dar prin asociere cu expresia *a fi cu g rg uni în cap* (a avea/a umbla cu g rg uni în cap), putem deduce faptul c este vorba de accep ia ‘a determina pe cineva s renun e la capriciile sau la toane’.

Tuailleon 2001, p. 145-163; Gargallo Gil-Veny 2001, p. 201-217; Médélice 2001, p. 21-37; Veny, Saramago 2001, p. 359-376).

Leg tura dintre animale i maladii este marcat , la nivel lingvistic, în dou moduri: prin modificarea con inutului semantic al zoonimelor sau prin înglobarea acestora în expresii. Anumite denumiri de animale sunt supuse ambelor procese. În italian , de exemplu, denumirea *grillo* ‘greier’ este utilizat pentru a desemna o afec iune temporar a mâinilor. Totodat ea poate fi recunoscut în cadrul expresiei *avere dei grilli per il capo* lit. ‘a avea greieri prin cap’, fig. ‘a avea idei ciudate’. Dup cum am v zut, denumirea catalan a p ianjenului (*aranya*) desemneaz o tumoare canceroas . Zoonimul revine în structura locu iunii verbale *tirar s’aranya* lit. ‘a arunca p ianjenul’, fig. ‘a- i reveni dup o boal ’.

În majoritatea limbilor romanice, numele broa tei este asociat cu inflama iile linguale. Aceast uniformitate semantic se explic , probabil, prin perpetuarea unui sens din latin . Doar în catalan i exclusiv la nivelul credin elor populare se contureaz ideea c batracienii declan eaz i alte boli.

BIBLIOGRAFIE

- AIS = Jakob Jud, Karl Jaberg, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, vol. I–VIII, Zofingen, 1928–1940; *Index*, Bern, 1960.
- ALAL = Jean-Claude Potte, *Atlas linguistique et ethnographique de l’Auvergne et du Limousin*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1975–1992.
- ALB = Gerard Taverdet, *Atlas linguistique et ethnographique de Bourgogne*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1975–1980.
- ALCE = Pierrette Dubuisson, *Atlas linguistique et ethnographique du Centre*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1971–1982.
- ALDC = Joan Veny, Lúdia Pons i Griera, *Atlas lingüístic del domini català*, vol. I, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, 2001.
- AleCMan II = Pilar García Mouton, Francisco Moreno Fernández, *Atlas Lingüístico y (Etnográfico) de Castilla – La Mancha*, <http://www.linguas.net/alecman/contenido/ Acceso a mapas.htm>, 2003.
- Alibert = Louis Alibert, *Dictionnaire occitan-français*, Toulouse, Institut d’Études Occitanes, 1965.

- Alinei 1981 = Mario Alinei, *Barbagianni 'zio Giovanni' e altri animali parenti: origine totemica degli zoonimi parentelari*, în „Quaderni di semantica”, II, 1981, nr. 2, p. 363–385.
- Alinei 1983 = Mario Alinei, *L'evoluzione dal totemismo al cristianesimo popolare*, în „Quaderni di semantica”, IV, 1983, nr. 1 p. 3–29.
- Alinei 1984 = Mario Alinei, *Lingua e dialetti, struttura, storia e geografia*, Bologna, Il Mulino, 1984.
- ALiR = *Atlas Linguistique Roman*, vol. Iia. *Commentaires*, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2001.
- ALJA = Jean B. Marin, Gaston Tuaille, *Atlas linguistique et ethnographique du Jura et des Alpes du Nord*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1971–1978.
- ALMC = Pierre Nauton, *Atlas linguistique et ethnographique du Massif Central*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1957–1961.
- ALLR = *Atlas linguistique et ethnographique de la Lorraine Romane*, vol. III, Paris, CNRS, 1985.
- ALO = Geneviève Massignon, Brigitte Horiot, *Atlas linguistique et ethnographique de l'Ouest (Pitou, Aunis, Saintonge, Angumois)*, vol. I–III, Paris, CNRS, 1971, 1974, 1983.
- ALRR – *Muntenia i Dobrogea* = Teofil Teaha, Mihai Con iu, Ion Ionic , Paul L z rescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Muntenia i Dobrogea*, vol. I, Bucure ti, Editura Academiei Române, 1996.
- ALRR – *Sintez* = Nicolae Saramandu (coord.), Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sintez* , vol. I, Bucure ti, Editura Academiei Române, 2005.
- ALRR – *Transilvania* = Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Lo on i, *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Transilvania*, vol. I–II, Bucure ti, Editura Academiei Române, 1992, 1997.
- CADE = I.-A. Candrea i Gh. Adamescu, *Dic ionarul enciclopedic ilustrat*, Bucure ti, Editura Cartea Româneasc , 1926–1931.
- Capidan = Th. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. III. *Dic ionar meglenoromân*, Bucure ti, Monitorul Oficial i Imprimeriile Statului, 1935.
- Caprini 2001 = Rita Caprini, *Les désignations romanes de la courtilière*, în ALiR, p. 89–144.
- Corominas, Pascual = Juan Corominas, con la colaboración de José A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, vol. I–IV, Madrid, 1984.
- Cortelazzo, Zolli = Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, vol. 4. *O–R*, Bologna, Nicola Zanichelli Editore, 1985.
- DA = *Dic ionarul limbii române*, tomul II, partea I, *F–I*, Bucure ti, Monitorul Oficial i Imprimeriile Statului, Imprimeria Na ional , 1934.

- da Cruz 2001 = Luisa Segura da Cruz, *Les désignations romanes de la courtilière*, în ALiR II.a, p. 89–144.
- Dalbera 2001 = Jean-Philippe Dalbera, *Les désignations romanes de l'orvet*, în ALiR, p. 377–404.
- DCVB = *Diccionari català-valencià-balear*, Institut d'Estudis Catalans, <http://dcvb.iecat.net/>.
- DRAE = *Diccionario de la lengua española*, Real Academia Española, <http://buscon.rae.es/draeI/>
- Evseev 1994 = Ivan Evseev, *Dic ionar de simboluri i arhetipuri culturale*, Timi oara, Editura „Armacord”, 1994.
- FEW = Walter von Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch*, Basel, Zbinden Druch und Verlag A.G., 1965.
- Gargallo Gil-Veny 2001 = José Enrique Gargallo Gil, Joan Veny, *Les désignations romanes du grillon*, în ALiR II.a, p. 201–217.
- González 2001 = Manuel González González, *Les désignations romanes de la guêpe*, în ALiR, p. 219–237.
- Gorovei 1915 = Artur Gorovei, *Credin e i supersti ii ale poporului român*, Bucure ti, Libr riile Socec & Comp., 1915.
- Graur 1963 = Al. Graur, *Etimologii române ti*, Bucure ti, Editura Academiei R.P.R., 1963.
- Machado 1977 = Diego Machado, *Diccionario etimologico da lingua portuguesa*, vol V, Q–Z, Lisboa, Livros Horizonte, 1977.
- Médélíce 2001b = Jeanine Elisa Médélíce, *Les désignations romanes de l'araignée*, în ALiR II.a, p. 21–37.
- Morcov 2007 = Mihaela-Mariana Morcov, *Denumiri de animale în limbile romănice. Cuvinte din vocabularul magico-religios*, în *Limba român . Stadiul actual al cercet rilor*, Bucure ti, Editura Universit ii din Bucure ti, p. 677–684.
- Morcov 2010 = Mihaela-Mariana Morcov, *Nume de animale intrate în terminologia medical popular din limbile romanice*, în „Buletin tiin ific”, Fascicula Filologie, Seria A, Universitatea de Nord Baia Mare, 2010 (sub tipar, 7 pagini).
- NALR – *Cri ana*, arhiva = Dorin Uri escu, Ionel Stan, *Noul atlas lingvistic român. Cri ana*, arhiva de la Institutul de Lingvistic i Istorie Literar „Sextil Pu cariu”, Cluj-Napoca.
- NALR – *Banat*, arhiva = Petru Neiescu (coord.), Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, vol. I, Bucure ti, Editura Academiei R.S.R., 1980 i arhiva de la Institutul de Lingvistic i Istorie Literar „Sextil Pu cariu”, Cluj-Napoca.
- NALR – *Moldova i Bucovina* = Vasile Arvinte, Stelian Dumistr cel, Ion A. Florea, Ion Nu , Adrian Turcule , *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova i Bucovina*, de Editura Academiei Române, Bucure ti, 1987.
- DDA = Tache Papahagi, *Dic ionarul dialectului aromân*, Bucure ti, Editura Academiei R.S.R., 1974.

- Purdela Sitaru 1999 = Maria Purdela Sitaru, *Etnomedicin lingvistic*, Timi oara, Editura Amarcord, 1999.
- TLFi = *Trésor de la langue française informatisé*, CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique), Analyse et traitement informatique de la langue française, <http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>.
- Veny, Saramago 2001 = Joan Veny, João Saramago, *Les désignations romanes du moustique*, în ALiR, p. 359–376.
- Zanne 1895 = Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria i Macedonia*, Bucure ti, Editura Libr riei Socec & Comp., 1895.
- Zingarelli 1970 = Nicola Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna, Stampa Ofsa, 1970.

LINGUISTIC EVIDENCE OF BELIEFS ABOUT ANIMALS AND DISEASES IN ROMANIC LANGUAGES (Abstract)

In this article I discussed the tendency of certain animal names (especially those that evoke species of invertebrata) to designate diseases or to be an integral part of certain expressions associated with the semantic field of maladies. This phenomenon was illustrated with examples from five Romanic languages: Spanish, Catalan, French, Italian and Romanian.

Both analyzed animal names and expressions were approached from the point of view of the theory of Mario Alinei. According to the aforementioned researcher the words that simultaneously evoke diseases, animals but also human beings and plants, are reminiscences of totemic beliefs.

The analyzed material reflects the fact that in the collective mentality most of the diseases are caused by animals that are members of the phylum Arthropoda. This idea is underscored by the existence of certain names of animals used with a double function: to designate maladies and to be integrated into the structure of some expressions closely linked to the semantic field of diseases.

CUVINTE-CHEIE: *credin e totemice, denumiri de boli, expresii, nume de animale.*

KEYWORDS: *totemic beliefs, names of diseases, expressions, animals names.*

*Institutul de Lingvistic „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
050711 Bucure ti, str. 13 septembrie, 13
mihmocov@yahoo.com*